

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Наумов С. О. Вовчанський український гурток (1908-1909 рр.) // Проблеми історії та археології України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду в м. Харкові 25 – 26 жовтня 2003 р. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 170 – 172.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

16. Михайличенко Д. Ю. Законодавче оформлення політики «воєнного комунізму» в сільському господарстві України (1919 р.) // Вісник Харківського державного університету. Історія. — 1999. — №441.
17. Раковський Х. П'ять років Української радянської влади. (Промова тов. Х. Г. Раковського на урочистому засіданні Харківської Міськради від 16 липня ц.р.) // Червоний шлях. — 1923. — №4-5.
18. Решодько П. Ф. Селянський рух у Харківській губернії (березень-січень 1918 р.). — Харків, 1972.
19. Рибалка І. К. Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.) — Харків, 1967.
20. Семененко В. І. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917-1922 роки). — Харків, 1995.
21. Семененко В. І. Над Харківщиною — революції тайфун // Слобожанщина. — 1996. — №10.
22. Сиваченко Є. Спалахи гніву народного: з історії селянського повстанського руху на Харківщині (1920 р.) // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. — Т.5. — Харків, 1995.
23. Суперанская А. Тайные языки // Наука и жизнь. — 1998. — №3.
24. Хоменко А. Національний склад населення України по новіших даних // Червоний шлях. — 1923. — №6-7.
25. James E. Mace. Communism and the dilemmas of national liberation, National Communism in Soviet Ukraine 1918-1933. — Cambridge; Massachusetts, 1983.
26. ДАХО. — Ф.89. — Оп.1. — Спр.60.

Наумов С. О.

Вовчанський український гурток (1908-1909 рр.)

Історія українського руху на Слобожанщині за царату не дуже багата подіями. Особливо це стосується періоду реакції після поразки революції 1905-1907 рр., коли каральні органи тримали під тотальним контролем будь-які організаційні прояви національного життя. Кожний факт українського руху, кожний вияв національної свідомості того часу потребує пильної уваги, навіть коли він на перший погляд видається дрібним і малозначущим.

Саме в такому контексті варто розглядати історію Вовчанського українського гуртка (це його самоназва). Він не залишив хоч трохи помітного для нас сліду в суспільному житті, і все, що про нього відомо, — це матеріали дізнання у справі гуртка, які знаходяться у фонді Харківського губернського жандармського управління Центрального державного історичного архіву України [4]. Кілька моментів роблять його явищем не просто вартим уваги, а навіть неординарним.

Це передусім місцезнаходження гуртка. Справа тут не лише в тому, що Вовчанськ знаходиться на крайньому сході України, практично на кордоні з Росією. Наскільки нам відомо, досі взагалі не було зафіксовано існування українських об'єднань на схід від Харкова до початку Першої світової війни. Крім того, Вовчанський повіт виділявся своєю відстороненістю від українського руху навіть у слабо охопленій ним Харківській губернії. Для прикладу, нам не вдалося виявити жодного випадку поширення української літератури в повіті, не кажучи вже про існування українських організацій, у найбільш плідні для українства роки першої російської революції.

Друге, що слід підкреслити, — це час утворення гуртка. Встановити його можна лише приблизно, оскільки документи не дають стосовно цього прямих свідчень. Гурток був викритий 1 березня 1909 р., проте його чисельність, наявність власної літератури свідчать про тривале існування. Як вдалося дізнатися поліції, «сходки» семінаристів відбувалися неодноразово. Судячи з того, що на зібранні мало обговорюватися питання про те, кого вважати дійсним членом з початку 1908-1909 навчального року [4, арк.73зв.], гурток діяв принаймні з осені 1908 р. Чи був він раніше — визначити неможливо. Проте навряд чи міг би функціонувати роками доволі великий і погано законспірований таємний гурток. Швидше за все, він виник-таки у 1908 р., тобто в період найглухішої реакції, коли були розгромлені всі нелегальні політичні організації.

Матеріали дізнання дають підстави стверджувати, що гурток був порівняно багаточисельним. На зборах 1 березня у домі А. Дудки, де квартирували кілька семінаристів, поліція затримала 45 осіб: 27 вихованців місцевої вчительської семінарії (М. Сосинович, Д. Березка, М. Соломаха, О. Галушка, Л. Гальченко, В. Помазанов, М. Безуглий та ін.), 12 учениць жіночої гімназії (Г. Хоперська, Н. і О. Гальченко, А. Білоусова, Г. Заскалько та ін.), 3 міщан, 1 селянина, а також двох приїжджих студентів [3, арк.69-70]. Оскільки передбачалося, з одного боку, обговорити внутрішні справи гуртка, а з іншого, — заслухати доповіді студентів, які не мали до нього відношення, можна припустити, що на зборах були присутні не лише гуртківці. Проте вони мали скласти, очевидно, основну масу слухачів. Інакше кажучи, український гурток об'єднував принаймні кількадесят осіб. Про це свідчить і передбачений статутом поділ гуртка на «підгуртки» по 5 і більше членів [4, арк.73].

Особливістю Вовчанського гуртка є наявність власного статуту, який був водночас і програмним, і організаційним документом. На чолі гуртка стояла Рада у складі голови, бібліотекаря і «скарбівника». На момент арешту вона функціонувала, бо саме від її імені були розіслані запрошення на зібрання. Головою, швидше за все, був Леонтій Гальченко (судячи з його тогочасної та подальшої діяльності). Підгуртки мали очолюватися старостами, але, судячи з того, що збори мали обговорити питання про доцільність утворення підгуртків, їх могло ще й не бути (не виключено, що йшлося про створення нових підгуртків). Цікаво, що кожний підгурток мав право визначати свій внутрішній лад на власний розсуд — «який хоче». Вступний

внесок для семінаристів становив 30 коп., а членський — 15 коп. на місяць. «Приватні люди», тобто не учні, сплачували відповідно 50 і 20 коп.

Гурток визначив для себе передусім освітньо-виховні цілі в дусі українського патріотизму; виражені в статуті як «самоосвіта на національним ґрунті». Подібне спрямування, яке мало характер підготовки до майбутньої боротьби, було типовим для національних молодіжних об'єднань в періоди «відкату» (гальмування або й регресу) українського руху, коли більш активні прояви були неможливі. У такому дусі діяли, наприклад, Петербурзький гурток українських соціалістів-федералістів у 80-і та Братство тарасівців у 90-і рр. XIX ст., Українські студентські громади й учнівські гуртки до і після революції 1905-1907 рр., Юнацька Спілка Лівобережної України (1915-1917 рр.) тощо. Статут передбачав необхідність виходу за межі гуртка, роботи серед населення: розповсюдження «ідей українства між учнями і людністю Вовчанської округи», обов'язок «скрізь, де можна, виступати як українці» [4, арк. 73зв.]. Кожний гуртківець мав вивчити літературну українську мову і спілкуватися нею з іншими членами гуртка.

Більше того, гурток не відмежовувався й від політичної діяльності. Про це свідчить хоча б приїзд студентів Харківського університету Г. Вейсберга і Петербурзького — А. Лебедєва. Обидва були мешканцями сусіднього Белгорода, звідки їх прислала якась партійна організація, за припущенням жандармів, — есерівська. Проте вилучена в них література, майже виключно соціал-демократична (твори К. Маркса, Ф. Енгельса, К. Каутського, Е. Вандервельде, В. Леніна тощо), вказує на їхню приналежність до РСДРП. Втім, контакти з есерами теж були. Один із семінаристів, М. Сосинович, листувався зі студентом Белгородського вчительського інституту Є. Соболевим, який належав до есерівської організації, і прохав прислати «рефератистів». У помешканні М. Сосиновича були виявлені програмні документи і протоколи І з'їзду ПСР [4, арк. 70-71]. Швидше за все, гурток мав лише пасивне відношення до цих зв'язків, зініційованих поза його межами. Поліція мала інформацію, що згадана Белгородська організація «взялась керувати» Вовчанським гуртком [4, арк. 43].

Серед гуртківців переважними симпатіями користувалась УСДРП. Такий висновок дозволяє зробити, зокрема, присутність у нелегальній бібліотеці гуртка творів лідера партії М. Порша («Автономія України в світлі «соціал-демократичної» критики», «Знання та сила» тощо), Д. Дорошенка («Білоруси та їх національне відродження»), галицького соціал-демократа М. Лозинського («Польська і великоруська соціалістична література про українську справу» тощо), тоді як література інших партій не зафіксована; вилучені у В. Курбатова програма, статут і резолюції II з'їзду УСДРП; подальша доля окремих гуртківців, які згодом приєдналися до партії.

Про практичну діяльність гуртка відомостей обмаль. Її основним змістом була самоосвіта. Така робота потребувала відповідної літератури, тож створення власної бібліотеки було одним із головних завдань гуртка. В цілому його вдалося виконати: у ході арештів була вилучена бібліотека, що включала 92 найменування книг. Враховуючи час і умови діяльності вовчанської молоді, це немало. Згадані умови негативно позначилися на характері літератури. Це були переважно художні твори українських, російських та зарубіжних письменників (Х. Алчевської, В. Винниченка, К. Гамсуна, В. Гаршина, В. Короленка, Т. Шевченка, В. Стефаніка, А. Кашенка та ін.), причому всі українською мовою. Щодо спеціальної, наукової і політичної літератури, яку роздобути було значно важче, то її було порівняно небагато — менше третини. Крім раніше згаданих, тут були праці про українську справу М. Грушевського («Про старі часи на Україні», «Українство в Росії», «Освобождение России и украинский вопрос» та ін.), Б. Грінченка («Тяжким шляхом», «Народний вчитель і українська школа», «Якої нам треба школи»), М. Драгоманова («Шевченко, українофіли і соціалізм» та ін.), С. Єфремова («Замітки на поточні теми»), В. Доманицького («Про кооперацію», «Товариські крамниці»), О. Єфіменко («История украинского народа»), граматики української мови А. Кримського, С. Черкасенка, Г. Шерстюка, а також періодика («Літературно-науковий вісник», «Нова громада»).

Члени гуртка навіть видавали власний рукописний журнал «Промінь». Як довго він виходив, не відомо, оскільки до рук поліції потрапив лише один примірник зі статтями, як зазначено в протоколі обшуку, «злочинного змісту» [3, арк. 70зв.]. Крім того, було виявлено і рукописний тижневик «Слово семінарста», але він, швидше за все, видавався поза гуртком — про це свідчать і російськомовна назва, і авторство Ф. Теплова, який до гуртка не належав.

Частина літератури передбачалося розповсюджувати, у тому числі й безкоштовно для незаможних селян. Для фінансового забезпечення цього напрямку роботи мали використовуватись відрахування від внесків та пожертвування, для збору яких існувала спеціальна чекова книжка. Окремо збирались кошти на пам'ятник Т. Шевченку. В цілому діяльність гуртка була традиційною для такого роду об'єднань.

До дізнання були притягнуті 5 осіб, з яких лише Л. Гальченко і, можливо, М. Сосинович належали до українського гуртка. Решта — це згадані вище студенти і Ф. Теплов. Оскільки матеріалу для суду явно не вистачало, справа була розв'язана в адміністративному порядку. За постановою губернатора були піддані арешту Г. Вейсберг, А. Лебедєв і М. Сосинович на 90 діб з наступною забороною проживання в Харківській губернії, Л. Гальченко — на 60 діб. При відправці з Вовчанська до Харкова перших трьох 14 квітня їх прийшли проводжати (о 5-й ранку!), попри неминуче покарання, більше десятка семінаристів. Серед них був і тимчасово звільнений Л. Гальченко, який намагався сфотографувати все, що відбувалось, але поліція йому завадила.

Вже після того, як усі четверо відбули свої терміни ув'язнення, восени 1909 р. губернаторське рішення було оскаржене прокурором у зв'язку з тим, що мета гуртка не була встановлена, а, отже, й злочинність його не доведена — як і причетність до нього покараних. Рішенням Харківської губернської наради від 6 листопада дізнання було припинене через «цілковиту недостатність доказів» з відміною мір покарання [4, арк. 82, 154, 263, 279]. Багато учасників гуртка навіть отримали в атестатах відмінні оцінки за поведінку, у зв'язку з чим губернатор вимагав роз'яснень від попечителя навчального округу [2, арк. 74].

Після розгрому гуртка нелегальна діяльність у Вовчанську припинилась. Зерна національної свідомості потрапили на сприятливий ґрунт. За даними поліції, яка відтепер пильно стежила за семінаристами, «загальний настрій не змінився», тож слід очікувати відродження нелегальних гуртків [2, арк.68].

Є свідчення про те, що частина гуртківців і надалі продовжувала патріотичну діяльність. Так, колишня гімназистка Г. Хоперська, вже будучи вчителькою, в 1912 р. самотужки зв'язалася з Х. Алчевською і з того часу брала участь у роботі українських гуртків, що збирались у поетеси [1, с.424]. У роки Першої світової війни Г. Хоперська, тоді слухачка Харківських вищих жіночих курсів, належала до студентської української соціал-демократичної фракції. У поліцейських документах пізніше згадувався і Л. Гальченко. Будучи вчителем однієї з харківських шкіл, він на вчительських курсах у 1913 р. виступив з протестною промовою про становище української літератури, за що був позбавлений права відвідувати курси [3, арк.417]. Очевидно, були й інші подібні приклади.

Історія Вовчанського українського гуртка переконливо свідчить, що наші знання про українське відродження надто неповні, а процес поширення національної свідомості мав значно ширші масштаби і різноманітніші прояви, ніж ми собі уявляємо. Діяльність юнацького патріотичного об'єднання, що постало в часи реакції, причому самостійно, без будь-якого зв'язу з українськими партіями чи іншими організаціями, є яскравим доказом іманентності національно-визвольного руху, непереборного прагнення українського народу до національного визволення.

1. Алчевська Х. Твори. — К., 1990.
2. ДАХО. — Ф.3. — Оп.287. — Спр.2708.
3. ДАХО. — Ф.52. — Оп.2. — Спр.2110.
4. ЦДІАУ. — Ф. 336. — Оп. 1. — Спр.3372.

Овчаренко Л. М.

Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа: уроки історії

Ініціатором заснування художнього навчального закладу у Кам'янець-Подільському став відомий художник В'ячеслав Костянтинович Розвадовський (1878-1943). Разом із радою Імператорської Академії мистецтв він організував пересувну виставку більше 300 картин по 6 українських губерніях, яка відкрилася 18 травня 1904 року [7, с.169]. 24 листопада 1904 року В. Розвадовський виступив з доповіддю на засіданні Кам'янець-Подільської Міської Думи про необхідність відкриття художнього училища. У рішенні Міської Думи зазначено: «асигнувати на утримання його по одній тисячі карбованців у рік, таку суму вносити до кошторису кожного року і уповноважити Розвадовського порушити клопотання перед Академією мистецтв про відкриття училища» [6, арк.81].

Академія мистецтв підтримала ці починання, асигнувала училищу 1 500 крб. на рік і надіслала в дарунок велику колекцію гравюр і зліпків. Завідувачем було призначено В'ячеслава Розвадовського.

Одночасно з класами малювання, у 1905 році відкрито різьбярський та керамічний відділи, утримання яких взяло на себе Подільське губернське земство [6, Арк.81]. З осені 1905 року при школі була обладнана гончарна майстерня з горном; запрошений досвідчений гончар.

В. Розвадовський добився певних успіхів по класу рисунку та живопису. Що ж стосувалося діяльності інших відділів, то через незадовільну постановку викладання відділ різьби по дереву було закрито.

Професор Санкт-Петербурзького Технологічного Інституту М. Соколов, відряджений Головним Управлінням Землеробства і Землевпорядкування для ознайомлення зі станом справ у школі, теж вказував на невизначеність і відсутність плановірності у навчанні. Вироби гончарної майстерні він характеризував, як «безумовно цікаві в художньому відношенні» [6, арк.81].

У 1908 році почалися непорозуміння між В. Розвадовським і Кам'янець-Подільським предводителем дворянства І. Раковичем. Незабаром Розвадовського усунули від керівництва класами, а в 1912 році, як неблагонадійного, взагалі вислали до Середньої Азії, де він прожив до смерті.

У грудні 1908 року на базі класів малювання почали створювати Кам'янець-Подільську художньо-ремісничу навчальну майстерню Міністерства торгівлі і промисловості, по фаху «кераміка» [6, арк.82].

28 листопада 1908 року було затверджено Статут Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні, яка поставила на меті «знайомити учнів з художніми знаннями і технічними прийомами, необхідними для робітника керамічного виробництва» [6, арк.83], навчити їх виготовляти гончарні теракотові, майолікові та фаянсові вироби, а також сприяти поширенню серед кустарів Подільської губернії художніх і технічних знань [9, с.101]. Курс навчання тривав 3 роки.

Після закінчення курсу навчання майстерні, згідно зі Статутом (§15), видавалися «свідчення на звання підмайстра з правом отримання, не раніше як через три роки, звання майстра керамічної справи» [6, арк.84].

У січні 1909 року навчальний відділ Міністерства торгівлі і промисловості рекомендував на посаду завідувача Кам'янець-Подільської художньо-ремісничої навчальної майстерні (далі КПХРМ) випускника Санкт-Петербурзької академії мистецтв, художника-кераміста Миколу Федоровича Роота [3, арк.2].

М. Роот був свідомий того, що методи і шляхи розвитку професійної технічної і художньої освіти в Росії ще не напрацьовані і на власній практиці прагнув розв'язати ці завдання. Він був прихильником активного знайомства учнів майстерні із європейським досвідом у художній промисловості [11, с.36].

1 серпня 1909 р. М. Ф. Роота офіційно призначили завідувачем КПХРМ. 1910 рік приніс ще більшу фінансову стабільність існуванню майстерні [3, од.зб.8044. — Арк.1-2].